

Bulgaristan'daki Türk Yatırımları

Bekir Gövdere^{*}-Serdar Öztürk^{**}

Özet

Türk yatırımcılarının yurtdışı yatırımlarında belirgin bir artış vardır. Bu çalışma, Bulgaristan'daki Türk yatırımlarını incelemektedir. Bu araştırma Sofya'da yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, Bulgaristan'daki Türk yatırımları yüksek seviyelerde değildir.

Abstract

There is an important increase in abroad investments of Turkish investors. This study, examine Turkish investments in Bulgaria. This research made in Sofia. According to the result of research, there is not high levels of Turkish investments in Bulgaria.

Anahtar Kelimeler: *Yurtdışı yatırımlar, Türk yatırımları, üretim maliyetleri.*

Giriş

Günümüzde, bildiğimiz kadarıyla, her ülke sadece yatırım almamakta, aynı zamanda yurtdışında yatırım da yapmaktadır. Türkiye'nin durumu bu noktada dikkate değerdir. Şöyle ki, yabancı yatırım girişlerinde bir dizi sorunlar yaşayan, potansiyelinin çok altında yatırım çekebilen bir ülke olmasına rağmen, son yıllarda yurtdışına olan sermaye ihracı artmaktadır.

Bulgaristan'daki Türk yatırımlarını, iktisadi amaçlı yatırımlar ve iktisadi amaçlı olmayan yatırımlar olmak üzere, iki grupta incelemek mümkündür.

İktisadi amaçlı olmayan yatırımların birinci türü, Türkiye'deki çeşitli yükümlülüklerden kurtulmak isteyenlerin yatırımlarını kapsamaktadır. İkincisi, yurtdışında şirket kurma bahanesiyle Türkiye'de belirgin bir sosyal statü kazanmak isteyenlerin yaptıkları yatırımlardır [7]. Bu çalışmada iktisadi amaçlı yatırımlar incelenmiştir.

Aşağıda öncelikle, Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan ülkeler ele alınmış ve bu genel tablo içinde Türk yatırımlarının konumu değerlendirilmiştir. Ardından, Türk yatırımcılarının bu ülkeye iten nedenler ve yatırımcıların sorunları işlenmiştir.

I. Bulgaristan'daki Türk Yatırımları

1999 yılına kadar, Bulgaristan'a akan yabancı yatırımlar az sermaye gerektiren (light industry) sektörlerle akmıştır. Yabancı yatırımcılar 1999 yılından sonra ise, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta gibi stratejik yatırım alanlarına yönelmiştir [10].

Tablo 1'de Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan ülkeler gösterilmiştir. Buna göre, 1992-2002 döneminde, 594 milyon dolarla Almanya en büyük yatırımcı ülkedir. İkinci sırada ise, 575 milyon dolarlık yatırım miktarıyla Yunanistan gelmektedir.

Tablo 1'de dikkat çeken noktalardan birisi de Kıbrıs Rum Kesimi'nin 273 milyon dolarlık yatırım ile yedinci büyük yatırımcı olmasıdır. Bunun nedeni, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Rusya ve Doğu Bloku ülkelerinin off-shore merkezi olmasıdır.

^{*} Departments of Economics, Süleyman Demirel University, Isparta.

^{**} Safranbolu Vocational School, Zonguldak Karaelmas University, Safranbolu.

Türkiye 2002 yılı sonu itibariyle 141 milyon dolarlık yatırım miktarıyla, Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan onbirinci ülkedir. Ancak gerçek rakamlar bu miktarın çok daha üzerindedir. Bu farklılığın nedenleri şunlardır [10]:

- ◆ Yatırımların önemli bir kısmı üçüncü ülke üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, Demirbank Hollanda, Şişe-Cam ise Belçika kaynaklı yatırım olarak gözükmektedir.
- ◆ Yine yatırımların bir kısmı soydaşlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu şekilde işlem maliyetlerinden yararlanmak mümkün olabilmektedir [4].
- ◆ Kayıt zorunluluğu söz konusu değildir. Öyle ki, Bulgar yetkililerinin bile bilmediği yatırımlar söz konudur.

Bu tür yatırımlar da dikkate alındığında, Bulgaristan'daki yatırımların yaklaşık olarak 300 milyon doları aştığı tahmin edilmektedir. Bu ülkede yaklaşık olarak 2100 Türk firması faaliyet göstermektedir [10].

**Tablo 1: Bulgaristan'da En fazla Yatırım Yapan Ülkeler
(1992-2002 Milyon Dolar)**

	Ülkeler	Toplam
1	Almanya	594.5
2	Yunanistan	575.5
3	İtalya	460.0
4	Belçika	420.6
5	Avusturya	388.6
6	ABD	290.6
7	Kıbrıs Rum Kesimi	273.8
8	Rusya	218.4
9	Hollanda	205.9
10	İngiltere	194.7
11	Türkiye	141.4
12	İspanya	129.6
13	Fransa	126.9
14	İsviçre	123.4
15	Çek Cumhuriyeti	77.4

Kaynak: BFIA, **Business Guide- Legal, Tax and Accounting Aspects 2002**,
Published by Bulgarian Foreign Investment Agency, Sofia, 2002, p.19.
* Ocak-Eylül 2002 verileri için erişim: www.bfia.org, 16 Mart 2003.

Bulgaristan'daki Türk yatırımlarının düşüklüğü konusunda, Bulgar yetkililerinin farklı görüşleri bulunmaktadır. Örneğin, Özelleştirme Dairesi Başkanı Sabri Galip, Türk yatırımlarının düşüklüğünü Türk hükümetlerinin hatasına bağlamaktadır. Hükümetlerin Türk işadamlarını Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönlendirdiğini, bundan dolayı da, geçmiş dönemde, Bulgaristan'a yeterli ilginin gösterilmediğini belirtmiştir [1].

Bulgaristan'da Türk yatırımlarının düşük seviyelerde kalmasının nedenleri konusunda, Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı'nın Güneydoğu Balkanlar'dan sorumlu Direktörü Atanas Stamow ise, Türkiye'de yaşanan 2001 krizinin etkilerine dikkat çekmiştir. O'na göre, eğer bu kriz yaşanmasaydı, çok daha fazla Türk yatırımı yapılmış olacaktı. Zira,

krizin ardından mali sıkıntı içine giren işletmelerin yatırımlarını askıya alması kaçınılmazdır [2].

II. Türk Yatırımcıları Yurtdışına İten Nedenler*

Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların ekonomik katkıları olduğu gibi, Türk işadamlarının yurtdışında yatırım yapmaları da, kısa dönemde olmasa da, ülke ekonomisi için önemli katkılar yapmaktadır. Bundan endişe etmenin bir gereği yoktur. UNCTAD'ın ifadesiyle "yabancı yatırımlar sıfır toplamı bir oyun değildir." Bundan dolayı, Türk işadamlarının yurtdışı yatırımlarındaki artışların bir kriz nedeni gibi algılanması doğru bir yaklaşım değildir.

Her yatırımcı alternatif yatırım alanlarını karşılaştırarak, en yüksek kar elde edebileceğini düşündüğü yerde yatırımını gerçekleştirir. Yurtdışı yatırımların iktisadi mantığı bu olmakla birlikte, Türkiye'deki durum kendine has özellikler taşımaktadır. Gelişen bir ülke olmasına rağmen, üretim üzerindeki yükler fazladır. Bir başka ifade ile, aslında yurtdışında yatırım yapmayacak olan yatırımcılar da, üretim maliyetleri üzerindeki yüklerden dolayı, yurtdışı yatırımlara yönelmektedir. Bunun anlamı, kaynakların etkin dağıtılamamasıdır. Aşağıdaki kısımda, işadamlarını yurtdışına iten bu faktörler ele alınmıştır.

2.1. Türkiye'de Üretim Üzerindeki Maliyetler

2.1.1. İşgücü Maliyetleri

Tablo 2'de OECD ülkelerinde işgücü maliyetleri gelir vergisi ile işçi ve işverenin sosyal güvenlik kuruluşlarına ödedikleri payları göstermektedir. Bu oran, 2002 yılı için, en yüksek oran %55 ile Belçika'dadır. En düşük oran ise, %16 ile Kore ve Meksika'dadır. Türkiye'de %42 iken, yabancı yatırım çekme yarışında rekabet ettiğimiz ülkelerden olan Çek Cumhuriyeti ve Polonya'da ise, %43'tür. Bu rakamlara bakıldığında, Türkiye'deki gelir vergisi ve sosyal güvenlik ödenekleri toplamının işgücü maliyetlerini yukarı ittiği görülmektedir. Bununla birlikte, toplam işgücü maliyetleri dikkate alındığında başka bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Örneğin, gelir vergisi ve sosyal güvenlik kuruluşları ödeneklerinin toplam işgücü maliyetleri içindeki oranı ABD'de sadece %30'dur. Ancak, bu ülkedeki toplam işgücü maliyeti 43650 dolardır. Türkiye'deki toplam işgücü maliyeti ise, sadece 17367 dolardır.

Bulgaristan'daki ücretler Türkiye'deki ücretlere göre düşüktür. Bulgaristan'da asgari brüt ücret yaklaşık 286 levardır. Ancak bu rakam yabancı yatırımcılar için %30-35 daha düşük (200 Leva) olabilmektedir [10]. Ancak ücretler tek başına değerlendirilebilecek bir konu değildir. Ayrıca Türkiye'deki işgücü verimliliği ile Bulgaristan'daki işgücü verimliliğinin dikkate alınması zorunludur. Bulgar işçilerinin verimliliği, Türk işçilerine göre çok düşüktür.

Tablo 2: Gelir Vergisi, İşçi ve İşverenin Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Ödedikleri Paylar (İşgücü Maliyetinin Yüzdesi, 2002)

Ülkeler (a)	Gelir Vergisi	Çalışanın Payı	İşveren Payı	Toplam İşgücü Maliyetine Oranı	Toplam İşgücü Maliyeti
Belçika	21	11	24	55	\$ 43906
Almanya	17	17	17	51	42197
İsviçre	9	10	10	30	37710
Lüksemburg	7	12	12	32	37573
Danimarka	32	11	1	43	36690
Norveç	19	7	11	37	36262
Hollanda	6	19	10	36	36019
İtalya	14	7	25	46	35709
Finlandiya	20	5	20	45	35513
Kanada	18	6	7	31	34793
ABD	15	7	7	30	34650
Avusturya	8	14	23	45	34030
Avustralya	24	0	0	24	33964
İsveç	18	5	25	48	33345
Fransa	9	9	29	48	32856
İngiltere	14	7	8	30	32557
Japonya	6	9	10	24	32287
Kore	2	6	8	16	32116
İrlanda	10	4	10	24	27775
İspanya	10	5	23	38	27156
Y. Zelanda	20	0	0	20	26629
İzlanda	21	0	5	26	25379
Yunanistan	0	12	22	35	20570
Çek Cumh.	8	9	26	43	18631
Türkiye	12	12	18	42	17367
Polonya	5	21	17	43	16268
Portekiz	4	9	19	32	15376
Slovakya	5	9	28	42	13249
Macaristan	13	9	24	46	11934
Meksika	2	1	13	16	10295

Kaynak: OECD, *Taxing Wages*, 2002, Erişim: <http://www.oecd.org>, 11 Nisan 2003.

- a- Ülkeler, toplam işgücü maliyetleri kriterine göre, büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır
b- Toplam işgücü maliyetleri "Satın Alma Gücüne" göre dolar cinsinden.

2.1.2. Enerji Maliyetleri

Enerji tüketimi, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin göstergelerinden birisidir. Öyle ki, gelir ve refahın artmasıyla birlikte, enerji tüketimi artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına enerji tüketimi 3.000 kwh'dın üzerindedir. Nüfus oranı az fakat doğal kaynakları fazla olan ülkelerde bu miktar 10.000 kwh'a kadar çıkabilmektedir. Türkiye'de kişi başına elektrik tüketimi 1700 kwh'dır [11].

Türkiye'nin yıllık elektrik enerjisi ihtiyacı her geçen yıl artmaktadır. Bu artışın nedenlerinden birincisi, hızlı nüfus artışı diğeri, sanayileşmedeki gelişmelerdir. Türkiye'nin artan enerji talebini karşılayabilmesi için, her yıl yaklaşık olarak 1000-1500 MW kurulu gücünde yeni santrallerin devreye girmesi gerekmektedir. Türkiye'de elektrik enerjisi talebi %10 artarken yeni yatırımlar %3-5 civarında kalmaktadır. bu da enerji açığının en önemli nedenidir [11].

Tablo 3: Sanayi İçin Elektrik Fiyatları

Ülkeler	ABD doları /kWh- Cent Olarak
Avusturya	8.00
Çek Cumhuriyeti	4.83
Danimarka	6.55
Finlandiya	4.58
Fransa	4.67**
Almanya	6.00
Yunanistan	4.91
Macaristan	5.50
İrlanda	5.66
İtalya	8.59
Kore	5.77
Meksika	4.16
Hollanda	6.09
Polonya	3.69
Portekiz	8.08
İspanya	5.58
İsviçre	9.57
Türkiye	6.22*
İngiltere	6.39
ABD	3.95
Romanya	4.20*
Bulgaristan	4.84*

Kaynak: IEA, **Statistics Electricity Information (1999)**, TEDAŞ, Elektrik Enerjisi Satış Tarifeleri. Aktaran, İSO, "2002'de Sanayiye Etkileyen Sorunlar Artan Enerji Maliyetleri" **İSO Dergisi**, Sayı.431, Şubat 2002. s.18. * Haziran 2001 tarihli fiyatlardır. ** 1998 verisi.

Enerji maliyetleri, üretim maliyet kalemleri içinde önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı, firmaların uluslararası rekabet gücünü etkilemektedir. Tablo 3'de bazı ülkelerde sanayi için kwh başına elektrik fiyatları verilmiştir. Tablo 3'deki verilere göre, sanayiciler için en yüksek maliyet, 9.57 centle İsviçre'de en düşük maliyet ise (2001 yılı verilerine göre) 4.20 centle Romanya'dadır. Bulgaristan'da 4.84, Türkiye'de ise, 6.22 centtir.

Bulgaristan'da elektrik fiyatları düşük olmakla birlikte, önümüzdeki dönem için önemli fiyat artışları öngörülmüştür. Her yıl %15 artış olmak üzere toplam %45 oranında artırılması planlanmıştır [10].

2.1.3. Döviz Kuru Oynaklığı

Döviz kurundaki oynaklık, işadamları için belirsizlik kaynağıdır. Bundan dolayı, kurlardaki oynaklık, yatırım kararları üzerinde önemli bir etkidir. Türkiye'de bir de buna dövize dönük özel ilgi eklenince, konunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bulgaristan, 1 Haziran 1997'de para kurulu uygulamasını (IMF desteğiyle) yürürlüğe koymuştur. Para kurulu kısaca tanımlanırsa, (bir ülke) para arzının sabit kur üzerinden döviz rezervlerine bağlanmasıdır. Para kurulu düzenlemesi, döviz kuru çapasına en güçlü şekilde bağlı olan katı bir sabit döviz kuru örneğini teşkil etmektedir. Para kurulu sisteminin temel özelliği, kurulun hükümet veya merkez bankası tarafından açıkça belirlenen ve sabit bir oran üzerinden talep edilmesi halinde, her istenilen anda, yabancı rezerv para ile ulusal para arasında çevrimi gerçekleştirmeye hazır olmasıdır [3, 5, 8 ve 12].

Para kurulu uyarınca, 1 Leva=1 Mark olarak belirlenmiştir. Para kurulu düzenlemesi, tüm yabancı yatırımcılar için döviz kurlarındaki belirsizliği ortadan kaldırarak pozitif bir cazibe unsuru haline gelmiştir.

III. Bulgaristan'daki Türk Yatırımcılarının Sorunları

Türk yatırımcılarının Bulgaristan'da karşılaştığı sorunları tek başına ele almak doğru bir yaklaşım değildir. Türk işadamlarının sorunlarının, Bulgaristan'da iş yapan tüm yabancı yatırımcıların sorunları bağlamında incelemek daha sağlıklıdır.

Aşağıdaki kısımda, Bulgaristan'daki yabancı yatırımcıların karşılaştıkları sorunlar iki ayrı dönemde ele alınmıştır. Bu şekilde bir karşılaştırma yapma olanağı elde edilmektedir. İlk olarak, İstanbul Ticaret Odası'nın 1998 yılında "Bulgaristan Ülke Etüdü" adlı çalışmasında tespit edilen sorunlar incelenmiştir. Ardından, günümüzdeki sorunlara yer verilmiştir.

1998 ve öncesinde belirlenen sorunlar dört başlıkta toplanabilir [7]: Sistemden kaynaklanan sorunlar, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunlar, ülke şartlarından kaynaklanan sorunlar ve diğer sorunlar .

Türk işadamlarının, günümüzde, yaşadığı en önemli sorunlar ise şunlardır.

- ◆ Bulgaristan'a giderken vize almakta sıkıntıların yaşanmasıdır. **
- ◆ Bulgaristan'da yatırım yapmış olan işadamlarının oturma izni almakta yaşadıkları sıkıntılardır.
- ◆ Bulgaristan'ın AB'ye tam üyelik yolunda olmasından dolayı yaşanan sıkıntılar. Bulgaristan, AB mevzuatlarına uyum sağlamak amacıyla hukuki müktesebatında sürekli değişiklikler yapmaktadır ki bu, işadamları için bir sıkıntı yaratmaktadır.

IV. Sonuç

Bulgaristan'daki Türk yatırımlarına ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce, burada bir noktanın altının çizilmesinde fayda bulunmaktadır. Bilindiği gibi, 1923 yılında kurulan cumhuriyetin en önemli ekonomi politikası önceliklerinden birisi de, girişimci eksikliğinin ortadan kaldırılması idi. Özellikle, cumhuriyetin ilk dönemlerinde değil yurtdışında yatırım yapacak, yurtiçinde yatırım yapabilecek girişimci kesim mevcut değildi. Türk işadamlarının yurtdışı yatırımlarının bu açıdan da çok özel, duygusal ve sadece bu ülke insanların anlayabileceği, bir anlamı da vardır.

Bulgaristan'daki Türk yatırımları konusunda ön plana çıkan noktalardan birincisi, bu ülkedeki yatırımların sadece bir kısmının, kar amaçlı olduğunun görülmesidir. İkincisi, Türk yatırımlarının bir kısmının üçüncü ülkeler üzerinden yapılmasıdır ki bu, yatırım miktarını olduğundan az göstermektedir. Ancak, bu diğer ülkeler içinde geçerlidir. Üçüncüsü, Türkiye'deki yatırım ortamının yerli işadamları için de elverişli olmamasından dolayı "zoraki" giden yatırımlar söz konusudur. Dördüncüsü, iktisadi nedenleri olmayan yatırımlar da bulunmaktadır. Örneğin, bedelli askerlik hakkından yararlanabilmek amacıyla, Bulgaristan'da tabela şirketlerin kurulması gibi. Ya da, Bulgaristan'ın 2007'de AB'ye tam üye olduğunda doğabilecek yeni imkanları kullanabilmek için yapılan yatırımlar. Beşincisi, Bulgaristan'daki yatırım ortamının, Türkiye'den görüldüğü kadar cazip olmamasıdır.

Özel Sonnotlar

* Öncelikle, bu başlık hakkında bir noktanın aydınlatılması gerekmektedir. "Türk yatırımcılarını yurtdışına iten nedenler" başlığının tercih edilmesinin önemli gerekçeleri bulunmaktadır. Bilindiği gibi, bazı ülkelerin cazip yönleri söz konusudur. Örneğin, ABD dünyanın en refah ekonomilerinin başında gelmektedir ve pazar büyüklüğü açısından yatırımcılar için çekici özelliği vardır. Yine, Güney Afrika Cumhuriyeti zengin altın yatakları açısından cazip bir ülkedir. Bir başka ifade ile, pazar büyüklüğü ve altın rezervleri yabancı yatırımcıları bu ülkelere çeken nedenlerdir. Yazarların Bulgaristan'daki incelemeleri sonucunda, Türk yatırımcılarını bu ülkeye çeken faktörler kadar, hatta bazı durumlarda, yatırımcıları bu ülkeye iten faktörlerin ön plana çıktığının anlaşılmasından dolayı, bu başlık tercih edilmiştir.

** Bulgar yetkililer, Bulgaristan'a gitmek isteyen yatırımcılardan ticaret odalarından alınan davet mektubu istemektedir. Ama bu talebin Bulgaristan'ın cazibesini azalttığına görmeleri gerekmektedir. Çünkü, Bulgaristan'a yatırım yapmak için değil aynı zamanda sadece yatırım ortamını görmeye giden işadamları da vardır. Yatırım yapacak kişilerin bu uzun vize prosedürüne katlanabilmeleri için, hiç olmazsa, bir gerekçeleri vardır. Oysa, yatırım ortamını incelemeye gidenler için bu tür bir motivasyon yoktur. Aslında vize sorunu sadece işadamları için değil, Bulgaristan'a gitmek isteyen herkes için geçerlidir. Örneğin, yazarlar akademik bir araştırma için bu ülkeye gittikleri halde, benzer sorunlarla karşılaşmışlardır.

Kaynaklar

- [1] Bulgaristan Özelleştirme Dairesi Başkanı Sabri Galip ile "Bulgaristan'daki Yabancı Yatırımlar ve Özelleştirme" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.
- [2] Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Departman Direktörü Atanas Stamoilov ile, "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Politikalar" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.
- [3] Dobrinsky, R. (2000), "The Transition Crisis in Bulgaria", *Cambridge Journal of Economics*, Volume 24, Number 5, September, Oxford University Press, England.
- [4] Fan, C.S., (1999), "Çin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekmede Neden Başarıldı: İşlem Maliyetleri Yaklaşımı" Çev. Bekir Gövdere, *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl:4, Sayı:13, Nisan 1999, 102-122.
- [5] Galameau, F.O. et. al, (2000), *The Currency Board in Bulgaria: An Anchor to Stability*, Copenhagen Business School.
- [6] İSO, (2002), "2002'de Sanayiye Etkileyen Sorunlar Artan Enerji Maliyetleri" *İSO Dergisi*, Sayı.431.
- [7] İTO, (1998), *Bulgaristan Ülke Profili, Mevzuatı ve Türk Girişimcileri*, Haz. Dr. Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu, İstanbul, Yayın No:1998-40.
- [8] Prohaska, M. et al., (1999), "Social Consequences of The Implementation of a Currency Board in Bulgaria", SOCO Project Paper No.66, Vienna, http://www.iwm.at/publ_spp/soco66pp
- [9] Sofya Ticaret ve Sanayi Odası Saha Müdiresi Mariana Tancheva ile "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Özel Sektör İlişkisi" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.

- [10] T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Ender Öncü ile "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türk Yatırımları" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 27 Mayıs 2002.
- [11] TES-İŞ, (2000) "Neden Karanlık", *Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası Dergisi*, Cilt:II, Sayı:6, Ekim 2000.
- [12] World Bank, (2003) "Bulgaria's Currency Board Arrangement", <http://www.worldbank.org/data/esw/cpa>
- [13] BFIA, (2002), *Business Guide- Legal, Tax and Accounting Aspects 2002*, Published by Bulgarian Foreign Investment Agency, Sofia.
- [14] OECD, (2003), *Taxing Wages, 2002*, Erişim: <http://www.oecd.org>.